

UDK 821.163.43(497.6).09 Bajraktarević F.
929:821.163.43 (497.6) Bajraktarević F.

Primljeno: 17. 10. 2019.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Nehrudin Rebihić

SINE IRA ET STUDIO: FEHIM BAJRAKTAREVIĆ I BOŠNJAČKA KNJIŽEVNA HISTORIGRAFIJA

Rad se u najširem smislu bavi književnokritičkim radom Fehima Bajraktarevića posvećenim bošnjačkoj književnosti. Posebno su tretirane njegove književnokritičke studije o Safvet-begu Bašagiću i mevludu. Kada je riječ o Safvet-begu Bašagiću, Bajraktarević je nastojao komparativnom analizom (teorija geneze) utvrditi utjecaj njemačkih romantičara na Bašagića, naročito na njegov ciklus pjesma *Ašiklije* iz zbirke *Trofanda iz hercegovačke dubrave* i pjesmu *Hafiz* iz zbirke *Misli i čuvstva*. Na drugoj strani, vezano za studiju o mevludu naročita pažnja posvećena je polemici Bajraktarević – Nametak o Gaševićem *Mevludu*, kao i nekim drugim književnoteorijskim pitanjima u vezi s ovim žanrom. Uobzirili smo i njegove kritičke osvrte na neke važne publikacije, monografije, bibliografije koje su u vezi s Bosnom. Riječ je o bibliografijama Osmana A. Sokolovića i Alije Nametka, rječnicima Abdulaha Škaljića, kao i o studijama koje su pisali stranci o alhamijado književnosti i naučnim dometima turkologije u Bosni. Na koncu, ovaj rad tretira i jedan Bajraktarevićev tekst o doprinosu bošnjačkih književnika razvoju ukupne književnosti na orijentalnim jezicima.

Ključne riječi: Safvet-beg Bašagić; alhamijado književnost; utjecaj/pozajmica; mevlud; bošnjačka književnosti

Fehim Bajraktarević rođen je deceniju nakon dolaska austrougarske uprave u Bosnu, 1889. godine u Gornjem Vakufu.¹ Odrastajući u vremenu evropeizacije bosansko-hercegovačkog društva, uspijeva, kao i drugi tada formirani bošnjački intelektualni prvaci (S. Bašagić, Dž. Sulejmanpašić, Husejn Đogo Dubravić i dr.), maksimalno iskoristiti nastalo vrijeme obrazujući se u značajnim naučnim centrima Imperije. Po završetku osnovne škole i gimnazije, upisuje studij orijentalnih jezika i slavenske filologije u Beču, gdje, uz orijentalne jezike, usvaja značajna znanja i iz germanske kulture i književnosti. Ova dva aspekta opredijelit će i njegovo naučno profiliranje. Usvojena znanja o germanskoj (i zapadnoevropskoj) i orijentalno-islamskoj kulturi te oslanjanje na aktuelne pozitivističke književnoteorijske koncepte, a posebno na genetičke komparatističke teorije obilježit će književno-istraživački fenotip Fehima Bajraktarevića. Naravno, ovdje valja spomenuti da je on bio poznavalac još nekoliko evropskih jezika (francuski, engleski, ruski, italijanski) što mu je otvaralo široke obzore naučnog sagledavanja kako zapadnoevropske, tako i orijentalno-islamske, a naročito perzijske, književnosti i kulture.

Kada je riječ o njegovom bavljenju bošnjačkom književnošću i kulturom, dva su navedena aspekta, također, presudno utjecala na razumijevanje i valoriziranje nekih književnohistorijskih pojava s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Tu, prije svega, mislimo na njegove tekstove o pjesničkom djelu Safvet-bega Bašagića. Bajraktarević njegovo djelo analizira upravo u ključu komparativne teorije utjecaja [sasvim na tragu onoga što Svetozar Petrović naziva "pozitivistički lov na utjecaje" (Petrović 2009: 287)] i nastoji pokazati kako Bašagićev ciklus *Ašiklije* i pjesma o *Hafizu* iz ciklusa *Dojmovi* u zbirci *Misli i čuvstva* (1905) nisu u cijelosti nastali, kako to u prvi mah izgleda, na zasadama usmene ili orijentalno-islamske književnosti, nego pod snažnim utjecajem germanske književne i kulturne tradicije, odnosno njene predožbe o Orijentu i orijentalno-islamskim književnostima (Pogl. Džanko 2007: 61-65). Zapravo, cijelu

¹ U *Analima GHB* (1972, str. 132-134) Muhamed Hadžijahić napisao je kratku biografiju o Fehimu Bajraktareviću. „Prof. dr. Fehim Bajraktarević rođen je u Sarajevu 1889. godine. Struka mu je orijentalni (islamski) jezici i slavenska filologija. Završio je studije u Beču, Londonu i Alžiru. Od 1924. pa do penzioniranja 1960. predavao je na katedri orijentalne filologije beogradskog univerziteta. Bajraktarević je osnivač moderne orijentalistike u nas. Kao orijentalist stekao je međunarodnu afirmaciju. U svome radu u potpunosti je usvojio zapadnoevropsku metodologiju u orijentalistici, nekada je možda i prenaglašavajući, i, po svojoj prilici, predstavlja u izvjesnom smislu jedinstven primjer u svjetskoj orijentalistici da se kao musliman bez rezerve uključi u sheme važeće na Zapadu. Bajraktarevićeva je prednost u tome što je bio ne samo orijentalist već i slavist, posjedujući pri tome dosta istančan smisao za literaturu. Velike su Bajraktarevićeve zasluge da je našoj čitalačkoj publici dao priliku da se upozna s nizom arapskih, perzijskih i turskih pjesnika. Prevodeći te pjesnike Bajraktarević se uvijek trudio ne samo da dade odgovarajući prijevod, već da originalu prilagodi i pjesnikov ritam, pa i melodiju. Uz prijevode uvijek je davao naučnu obradu. U ovom pogledu tipičan je Bajraktarevićev prepjev epizode iz Firdusijeve *Šahname* »Rustem i Suhrab«, Srpska književna zadruga, Beograd 1928. Među Bajraktarevićevim mnogobrojnim studijama mislimo da naročito važno mjesto zauzima »Uticao je Istok na Getea« ...“

stvar bi trebalo posmatrati s obzirom na šire implikacije razumijevanja i percepcije orijentalno-islamske kulture i književnosti na području Balkana, a posebno u Bosni, utoliko prije što znamo da su, naprimjer, J. J. Zmaj i S. Vraz, a na temelju ovih Bajraktarevićevih studija u značajnoj mjeri i Bašagić, odnos prema toj književnosti gradili i na osnovu njemačke literature, a ne samo sa izvora. To podrazumijeva korekciju uvriježene i stereotipne slike o našoj recepciji orijentalno-islamskih književnosti isključivo neposrednim iskustvom i dodirom.²

Pored usporedbe Bašagića s njemačkim romantičarima, Bajraktarević je značajan doprinos dao i proučavanjem bošnjačke književne baštine pisane arebicom. Tu se, prije svega, izdvajaju tekstovi o "Mevludu" Saliha Gaševića, zatim o historiji mevluda i arebičke pismenosti na južnoslavenskom području. Uz ove radove valja pridružiti i zanimljive kritičke osvrte o rječnicima "Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku" (1965) i "Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti u Bosni i Hercegovini" (1957) Abdulaha Škaljića, zatim o *Bibliografiji folklorne građe u deset godina "Behara"* (1957) Alije Nametka³, *Pregledu štampanih djela na srpskohrvatskom jeziku muslimana Bosne i Hercegovine* (1957) Osmana A. Sokolovića, te o pregledu turkoloških radova koji su objavljeni u "Glasniku zemaljskog muzeja" i "Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina" (1926) N. K. Dimitrieva.

² I Sulejmanpašićev prepjev s njemačkog jezika nekoliko pjesama Hafiza Širazija (*Prepev iz Hafizovog Divana*, 1928), otvara isto pitanje. Valjane odgovore trebali bi ponuditi zajedno orijentalni filolozi, germanisti i komparatisti.

³ Bajraktarević se bavio i folklorističkim radom, što je rezultiralo zbirkom pjesma *Pregršt narodnih pesama iz bosanske Skoplja* (1960). Ova zbirka sastoji se od četiri cjeline (Uvod, Tekst pesama, Napomene uz pesme, Literatura i skraćenice). U uvodnom tekstu Bajraktarević navodi da je značajan dio pjesama zabilježio od svoje nane zbog čega ih i naziva "Nanine pesme". Sve pjesme su donesene na izvornom dijalektu – ikavski. Iz ove zbirke dvije pjesme su objavljene u Beharu 1905. godine, ali je, kako navodi Bajraktarević, neko iz uredništva časopisa intervenirao u sam sadržaj pjesama („celi stihovi su ispušteni“, „jekavština je sprovedena“), pa se one razlikuju od varijanta koje su objavljene u ovom izdanju. Gotovo sve pjesme, osim treće, žanrovski pripadaju tzv. ženskim pjesmama, a po sadržaju najviše „podsećaju na Kurtove koje su također varoške-ženske“ (str. 2). On posebno naglašava sličnost ovih pjesama sa pjesmama iz drugih pjesnički zbirki, a što naročito potvrđuje u dijelu "Napomene uz pesme", gdje motive iz ove uspoređuje s motivima iz Vukove, Andrićeve, Marjanovićeve zbirke. Kada je riječ o klasifikaciji "Naninih pesama", one se mogu podijeliti na: (1) „pesme o prirodnim pojavama“, (2) „poluistorijske“, (3) „opšteljudske“ – najčešće ljubavne. Zbirka sadrži ukupno 12 pjesama. (Vidjeti Bajraktarević 1960).

Bajraktarević je napisao i knjigu *Nasrudin Hodžin problem* (1934) koja je donekle u vezi s folkloristikom. U ovoj studiji značajan dio posvećen je proučavanju ovog lika (fenomena) u Evropi i Jugoslaviji, a jedan mali i neznan dio njegovoj zastupljenosti na prostoru Bosne i Hercegovine. Međutim, valja kazati da je ovoj temi pristupio veoma ozbiljno, što potvrđuje i korištenje relevantne literature koja je nastala u dva kulturnocivilizacijska konteksta – zapadnoevropskom i orijentalno-islamskom.

Ovdje je važno spomenuti i njegov tekst "Tursko-islamska baština u Južnih Slavena", u kome Bajraktarević, između ostalog, piše i o utjecaju turske kulture na južnoslavensku junačku epiku, poslovice, zagonetke, lirske pjesme (sevdalinke), kao i na neke pisce poput Mažuranića, Njegoša, Nušića itd. (Usp. Bajraktarević 1937/2010: 24-37).

SAFVET-BEG BAŠAGIĆ

U studiji o Safvet-begu Bašagiću Muhidin Džanko posvećuje cijelo jedno poglavlje kritičkoj procjeni Bajraktarevićevih komparativnih analiza Bašagićeve poezije. On, u najširem smislu, zaključuje da su njegove filološke analize u znatnoj mjeri nastojale minimizirati Bašagićevo pjesništvo – naročito njegov mevlud smatrajući ga tekstem nevelikih estetskih kvaliteta – ali i pokazati kako je on "pozajmljivao" i "plagirao" njemačke romantičarske pjesnike Goethea i Heinea. Primjenjujući u interpretaciji tad aktuelne metodološke pristupe zasnovane na pozitivističkoj teorijskoj osnovi i komparativnoj metodologiji pronalazjenja "generičkih vidova (inter)literarnosti", Bajraktarević detaljno otvara Bašagićevo pjesničko djelo, pokazujući kako je on "pozajmljivao" određene sintagme i versifikacijske matrice. Prvu studiju o ovoj problematici Bajraktarević je napisao četiri godine nakon Bašagićeve smrti, 1938. godine, pod naslovom "Jedna Bašagićeva pozajmica iz Getea". U njoj je do izražaja došla Bajraktarevićeva erudicija kojom Bašagića kontekstualizira u jedan širi komparativni obzor u kojem najprije uspoređuje Goetheov epigram sa "Sankutalom", a potom analitički pokazuje kako je Bašagić "pozajmljivao" od Goethea dijelove teksta i oblikovao pjesmu posvećenu Hafizu Širaziju objavljenu u zbirci *Misli i čuvstva*. Kritika prije Bajraktarevića u ovoj pjesmi isključivo je vidjela svjedočanstvo Bašagićevog intenzivnog i direktnog odnosa prema orijentalno-islamskoj književnosti. Ona je tretirana kao estetski rezultat jednog takvog odnosa. Bajraktarevićeva studija donosi jedan drugačiji pogled na Bašagića, insistirajući na „upadnoj sličnosti“ između Bašagićeve pjesme i Goetheovog epigrama. Nakon što je na prve dvije strofe komparativnom metodom dokazao direktnu sintagmatsku pozajmicu, zaključuje da je Bašagić to učinio i na planu "spoljašnjeg oblika".

„Pored toga, sami načini izražavanja, najprije postavljanje pitanja i onda davanje odgovora, takođe je vrlo slično u oba slučaja. Šta više, Bašagićev deseti i dvanaesti stih mogu se – s neophodnom izmenom Sankutalina imena u Hafizovo – smatrati kao neka vrsta prevoda Geteova dva završna stiha.

Zatim i po spoljašnjem obliku koji je Bašagić odabrao za svoju pjesmu, može se, u vezi s ostalim, zaključiti da se on ugledao na Getea“ (Bajraktarević 1938: 268).

Osim uočavanja „upadnih sličnosti“, Bajraktarević minimizira Bašagićevo umijeće oblikovanja pjesničkih slika, navodeći da „nije koncizan kao Gete“ te da „na mesto njegove jedne strofe od četiri stiha upotrebljava svoje dve sa po šest stihova“.

Razlika je samo u tome što Bašagićeva pjesma ima rimu, a Getheova nema. Bašagićeva "pozajmica" nije uslovljena isključivo i samo generičkim interliterarnim procesima, nego i širim društvenim i kulturnim kontekstom u kojem se kretao. Prema Bajraktareviću, taj širi kontekst vezan je za jezik – njemački – na kojem je Bašagić oblikovao svoj literarni horizont čitajući "njemačke pjesnike orientaliste" ili one kod kojih se „opaža izvesna orientalna nota, istočni uticaj i slično“ (Bajraktarević 1938: 269). U tom kontekstu zanimljiva je i njegova tvrdnja da su svi ondašnji evropski i južnoslavenski – što znači i Bašagić – pjesnici i zanesenjaci Orijentom (Platen, Bodenstedt, Daumer, Zmaj) prošli "kroz vrata" Getheovog *Divana* te tako otvorili put jednom novom senzibilitetu evropskih književnosti. Dalje, ona implicira da je i bošnjačka recepcija orijentalno-islamske kulture, bar trećoj deceniji 20. stoljeća, primarno rezultat utjecaja evropskih romantičara, a tek sekundarno četverostoljetnog participiranja u tom kulturnom i književnom kontekstu.

Istu tezu Bajraktarević prenosi i na Bašagićev naučni – naročito na njegovu doktorsku disertaciju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* – i prevodilački rad (*Rubaije* O. Hajama):

„Naročito pada u oči da u literaturi kojom se služio za svoju disertaciju od toliko dela na zapadnim jezicima koja bi mu mogla biti od koristi, Bašagić navodi samo nemačke (v. Glasnik Zemaljskog muzeja, XXIV, 1912, str. 381). Što Bašagić u uvodu svog prevoda Hajamovih *Rubaija* (Sarajevo 1920) citira katkad i stavove iz francuskih i engleskih članaka i dela i delimično ih prevodi ili parafrazira, izgleda da u tome često nije samostalan ili siguran, nego da počiva na drugima. Pri tome dolazi i do nesporazuma kao što je sledeći. (...) Međutim, kako znamo, ti stihovi (u Bašagića „božanski distihon“) nalaze se u sonetu kojim je mladi engleski pesnik iskazao svoje oduševljenje za Čapmanov prevod Homera na engleski. Da je Kits umro 38 godina pre pojave Fic Džeraldova prepeva O. Hajama, za to treba ipak izvesnog znanja pa da čitalac ne nasedne“ (istakao N. R.) (Bajraktarević 1938: 269).

Izvrсна erudicija i poznavanje književnih činjenica kako iz evropskih, tako i iz orijentalno-islamskih književnosti, te poznavanje jezika (orijentalnih i evropskih) na kojima je Bašagić čitao, omogućili su Bajraktareviću da bude jedan od rijetkih književnih kritičara koji je u tom aspektu valjano mogao vrednovati Bašagićevo književno i naučno djelo. Ali bez obzira na sve kompetencije, manjkavost njegovih studija ogleda se u tome što nije baš najbolje razumijevao kontekst nastanka

Bašagićevih naučnih i prevodilačkih radova, riječju, sve ono što je u vezi s određenim razdobljem književne i društveno-kulturne povijesti. Budući da Bašagićevi radovi nastaju u vrijeme konstituiranja moderne bošnjačke nacije, odlikuje ih, prije svega, "esencijalizacija identiteta" i "identitetski inženjering" karakterističan za prvu fazu formiranja nacije. Sukladno kulturnoj politici za čije je glavne tokove na širem planu i sam zaslužan, Bašagić je "bosnizirao" književnu ostavštinu Bošnjaka na orijentalnim jezicima, a prijevode/prepjeve oblikovao u duhu folklorno-romantičarskih stilskih obrazaca. Tako, naprimjer, komparirajući u svojoj studiji "Bašagićeva recepcija divanskog pjesništva" tri prijevoda "Gazela o Mostaru" (S. Bašagić, O. Mušić i Es. Duraković) Derviš-paše Bajezidagića, Vedad Spahić zaključuje da je Bašagićev cilj bio „pjesmu sasvim odomaćiti upotrebom epskog deseterca, sevdalinske i epske terminologije, morfoloških i sintaksičkih obrazaca, stalnih i okamenjenih epiteta, deminutiva...“ (Spahić 2008: 72) Upravo, zbog dekontekstualizacije, Bajraktarević kritički aršin je jednostran i nužno je ishodio minimiziranjem Bašagićeva književno-historiografskog i prevodilačkog rada.

U drugoj studiji Bajraktarević dosta obazrivije pristupa književnoteorijskom pitanju pozajmice u književnosti. Članak "Postanak Bašagićeve *Ašiklije* i problem pozajmice u književnosti" (1955) komparira treću pjesmu ("Na krilašca...") iz ciklusa *Ašiklije (Trofanda iz hercegovačke dubrave)* sa Hajneovom pjesmom, pokazujući kako naš pjesnik nije bio samostalan u oblikovanju poetskih slika. Bajraktarević i ovom studijom derogira matricu koja je pjesnički ciklus *Ašiklije* i srodnje Bašagićeve tvorevine u cjelini tretirala kao rezultat isključivog utjecaja usmene književnosti. Kroz strukture pojedinačnih pjesmama pokazuje znatan utjecaj njemačkih romantičara, što je, u to vrijeme, usložnjavalo i pristup njegovoj poetici. Kada na teorijskoj razini nastoji odrediti štetnost pozajmice po sekundarni književni tekst, Bajraktarević kao centralni vidi problem razgraničenja „gdje počinje pozajmica i reminiscencija, a gdje obična krađa“. Da se Bašagić nije mogao oduprijeti snažnom utjecaju Hajnea – što je, prema Bajraktareviću odlika malih pjesnika – očituje se „čak i u detaljima, u ritmu, pa i u rimama“, a potom i u naslovima, motivima itd.

„Drugim riječima, teško je uopće govoriti o nekoj apsolutnoj originalnosti; više ili manje može biti riječ samo o relativnoj samostalnosti, pa, u vezi s tim, pozajmice i reminiscencije nisu ništa neobično kod pjesnika: samo što koji pritom ili – bolje rečeno – usprkos tome dade više svoga, što više istakne svoj udio nad onim što je pozajmio, utoliko bolje, utoliko prije, pri konačnoj ocjeni, iščezava ono što je tuđe i pozajmljeno. Izgleda da su pozajmice opasne samo

po male pjesnike, veliki im svojim nadmoćnim talentom, takoreći svaki trag zametnu i izbrišu“ (istakao N. R.) (Bajraktarević 1955: 416).

Pored detaljnih filoloških analiza, na kraju ove studije Bajraktarević se obrušava i na književne kritičare, posebno Jovana Kršića, pokazujući kako su i oni, zapravo, „s jednog užeg gledišta ili bez dovoljno spremne i proučavanja“ te „bez potrebe i znalačke kritike“ povlađivali Bašagićevom pjesničkom opusu. To je bio razlog zašto ga nisu stavili „na ono mjesto koje mu po zaslugi pripada“. Stoga, on svoju studiju vidi kao pokušaj da se Bašagićevo djelo sagleda u jednom širem književnom obzoru, ne da se „pravda ili osuđuje“, nego da bude predstavljeno iz odgovarajuće perspektive.

„Namjera ovih izlaganja nije bila, naravno, da se opisani postupak Mirze Safveta pravda ili osuđuje, nego, u prvom redu, da se sa svih strana osvjetli postupak jedne od njegovih najljepših pjesama, čime je ujedno utvrđeno da sve njegove ašiklike nisu – kako se mislilo (*Salem Ćatić, Ahmed Muradbegović, Jovan Kršić op. N. R.*) – narodnog porijekla... (...) Na koncu, ovaj članak kao i onaj o Bašagićevoj pozajmici iz Getea, zamišljeni su i kao skromni prilozi kritičkom i nepristrasnom izučavanju Mirze Safvet kao pjesnika“ (istakao N. R.) (Bajraktarević 1955: 416).

Kritički tekst Bajraktarević je 1937. godine napisao i o Bašagićevom *Mevludu*. I ovaj rad, kao i prethodna dva, dosta negativno govori o Bašagićevoj književnosti zbog čega se u potonjim sagledavanjima javila sumnja da, bez obzira na pojedinačnu valjanost njegovih zaključaka, iza ovih negativnih ocjena stoje i neki nenaučni motivi.⁴ I u ovom radu on ponovno spori Bašagićevu originalnost, kao i estetsku vrijednost tekstova na razini stila, forme itd., ali, kako zaključuje Muhidin Džanko, te je „ocjene teško u cjelini prihvatiti, jer ovaj beogradski orijentalist nije uviđao privatni i socijalni kontekst u kojem Bašagić stvara i objavljuje svoj *Mevlud*“ (Džanko 2007: 233). Indikativno je da Bajraktarević ne navodi nijednu pozitivnu karakteristiku Bašagićeva teksta. Za jezik *Mevluda* kaže da je „pun provincijalizama i nepotrebnih istočnih riječi“, da je pozajmljivao stihove od Ibn Sine i izostavio Miradž – „vrhunac legende o posljednjem proroku“, te, na koncu, da je neke dijelove napisao suviše

⁴ Najviše je pristalica mišljenja da je „animozitet“ vjerovatno bio refleksija odnosa Beograda i Zagreba, odnosno pitanja koji će od ova dva centar prvi otvoriti katedru/studij orijentalne filologije. Bašagić je trebao biti voditelj zagrebačke katedre, a Bajraktarević beogradske.

“lično i subjektivno”. Ovakav rakurs odveo ga je do zaključka da Bašagićev *Mevlud* „znatno zaostaje iza Sulejman Čelebina“ (Bajraktarević 1937: 36-37), što je, prema našem mišljenju, vrhunac tendencioznog odnosa prema njegovom djelu.

Ipak, bez obzira na to da li su Bajraktarevićeve procjene služile potvrđivanju apriornih “teza” ili ne, rezultati njegovih studija proširili su obzore književno-historijske spoznaje o Bašagićevoj poetici ali i ukupnoj bošnjačkoj književnosti preporodnog doba. Komparativna proučavanja, kojih je, nažalost, kod nas vazda bilo malo, otvaraju nove opće i posebne slojeve književnog identiteta, a identitet jedne književnosti „ne može da se razume(va) valjano bez nepremostivih teorijskih i praktičnih teškoća mimo komparativnih relacija i sameravanja, bili oni interni ili eksterni, a najčešće i jedni i drugi skupa“ (Brajović 2012: 23).

ALAMIJADO KNJIŽEVNOST: POLEMKA O MEVLUDU

Fehim Bajraktarević je značajan doprinos dao i na polju proučavanja alhamijado književnosti, naročito u kritičkom valoriziranju i žanrovskom definiranju mevluda. I ovi radovi mogu se sagledati u okviru njegove metodologije zasnovane na komparativističkim teorijama utjecaja i pozajmice. Iako je prve radove o ovome segmentu naše tradicije napisao davne 1927. godine, najprije ćemo se osvrnuti na tekst posvećen arebičkoj pismenosti “Arebica kao treći alfabet naše pismenosti” (1967) u kojem autor arebičku pismenost smješta u širi kulturni kontekst kulturnih utjecaja na prostore zahvaćene nekim oblikom administrativno-pravne povezanosti s Turcima i Arapima. Prve i reprezentativne oblike upotrebe arebičkog pisma povezuje sa Španijom⁵, gdje je domaće stanovništvo pisalo „arapskim slovima, ali na nearapskom jeziku“, a potom donosi brojne primjere na kojima pokazuje kako je ova pojava zastupljena širom svijeta: kod Grka, Jermena, Jevreja u Perziji (perzijski jezik – hebrejska grafija) itd. Za razliku od arapskog jezika gdje se ne obilježavaju vokali („pismo je čisto konsonantsko“), Bajraktarević kod našeg pisanja – uzimajući za primjer upravo Gaševićev *Mevlud* – uočava „jednu korisnu novinu“. Riječ je o tome da se obilježavaju i vokali, što je, prema njegovom mišljenju, rezultat ugledanja na veliki „Tursko-turski rečnik od Š. S. Frašerija (1899)“. Utjecaj ovoga *Rječnika* on će prepoznati

⁵ O prisutnosti alhamijado književnosti u Španiji Bajraktarević je pisao u osvrtu na knjigu *A Compendium of Aljamiado-Literature* (1929) A. R. Nykla. Prema Bajraktareviću, autor ove knjige piše o porijeklu i historiji alhamijado književnosti na Iberijskom (Pirinijeskom) poluotoku, a pored toga donosi i njenu žanrovsku kasi-fikaciju: „a) verski spisi, b) pesme i pripovetke, c) medicinski i drugi naučni spisi, d) folklor (mađija, astrologija, sanovnik), e) privatna pisma i poslovni dokumenti.“ Ova podjela donekle bi se mogla primijeniti i na našu alhamijado književnost. Glavni dio ove studije odnosi se na legendu o Aleksandru Velikom pisanu na arebici. Usp. (Bajraktarević 1930: 294-395)

naročito u reformi arebice reis-ul-uleme Dž. Čauševića, a koga su „konzervativci, zbog njegovih nastojanja, zlobno nazvali „ma'tuh“ (u arapskom „senilan“). Na drugoj strani, on tvrdi da se „napuštanje“ arebice dogodilo zbog toga što je „bila suvišna“ pored latinice i ćirilice, a što u načelu nije tačno jer znamo da je ona u prvoj polovini 20. stoljeća bila u znatnoj mjeri zastupljena. Razlozi za njeno napuštanje ne leže samo u spontanom širenju i dominaciji navedena dva pisma, nego i u vanlingvističkoj stvarnosti odnosno modelu evropeizacije koji je u BiH sprovela Austro-Ugarska.

Fehim Bajraktarević je napisao tri studije o mevludu: „Srpska pesma o Muhamedovom rođenju“ (1927), „Jedna nova verzija srpskog mevluda“ (1930) i „O našim mevludima i o Mevludu uopšte“ (1937). Prva studija bavi se književnokritičkim i filološkim analizama *Mevluda* Saliha Gaševića. Bajraktarević, zapravo, nastoji kompletirati ovaj spjev kombinirajući Kemurin rukopis *Mevluda* s dijelovima objavljenim u časopisu „Tarik“. Izoštrenim filološkim okom autor primjećuje da je „Tarikova“ varijanta svjesno mijenjana i prilagođena čitalačkoj publici, zbog čega je, kao primarni tekst, koristio Kemurin rukopis, s tim da i Kemurina traskripcija, prema Bajraktareviću, ima određene manjkavosti (izostavljanje riječi isl.)

„Samo, razume se, moja kritika teksta je posve drugačija od *Tarikove*: dok je on menjao dialektičke i druge osobine Gaševićeve pesme, ja sam, naprotiv, hteo da ih što vernije i što više sačuvam, u koliko sam to mogao učiniti na osnovi Kemurina rukopisa, koji nije pisan matuficom nego onako kako se naš jezik ranije pisao...“ (Bajraktarević 1927: 191)

Značajan dio ove studije posvećen je komparativnim analizama varijanta koje pokazuju da intervencije u „Tarikovom“ izdanju nisu bile neznatne, nego da su vršene na više nivoa, uključujući i stiliski, a takve intervencije opravdava činjenicom da je ova varijanta bila namijenjena za religijsku upotrebu. Prema Bajraktarevićevom mišljenju, osjeti se izrazit „sufijski uticaj“ na sadržaj ovoga mevluda, što je ujedno i važna preporuka za razumijevanje njegova sadržaja. Budući da je na Čelebijin *Mevlud* utjecao Junus Emre, taj je senzibilitet samo prenesen na Gaševićev. Međutim, u drugom dijelu uvodne studije Bajraktarević pokazuje kako je Gaševićeva obrada donekle narušila semantičke intencije primarnog teksta. On to pokazuje na nekoliko karakterističnih mjesta. Npr.:

Pod zdravo je Ćaba sedždu činila (Gešević)
Ćaba se pokloni, (to) vide veliko i malo (Čelebi)

Ovu Bajraktarevićevu studiju pratile su brojne reakcije. Tako je Alija Nametak u "Narodnoj uzdanici" (1936) objavio studiju o mevludu, s varijantom vlastitog čitanja Gaševićeva rukopisa, pod naslovom "Gaševićev bosanski mevlud". Iz samog naslova očita je Nametkova reakcija na namjere Bajraktarevićeve studije (nacionaliziranje).

„Da se profesor Bajraktarević poslužio kojim od prva dva izdanja Gaševićeva Mevluda umjesto prvog izdanja i da nam je što viš rekao o autoru, ova moja radnja bila bi suvišna. Ovako, iz istih razloga, a i da ispravim neke sitnije grješke u njegovoj radnji, iznosim po prvi put u latinskoj transkripciji ovaj *bosanski* Mevlud, koji bi ja mogao nazvati hrvatskim, a što ga je i Bajraktarević nazvao srpskim. Ali ostavimo Gaševiću njegovo bošnjaštvo, tim prije što mu nije nametnuto!“ (Nametak 1936: 66)

Vidljivo je, dakle, Nametkovo afirmiranje bosanskog identiteta Gaševićevog teksta, što je suprotno Bajraktarevićevoj "srpskoj pesmi". Kasnije će, po ugledu na Nametka, i Muhamed Hadžijahić napisati studiju *Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine* (1938), koja je, kako uočava Muhsin Rizvić, napisana kao „pandan svojatanju alhamijado literature od srpskih književnih historičara“ (Rizvić 1978/2005: 458). Kako bi napravio protutežu takvom svojatanju, Hadžijahić je otišao u drugu krajnost – prohrvatsku. Osim kritičkog odnosa prema Bajraktarevićevoj prosrpskoj književnoj ideologiji, Nametak navodi i određena neslaganja s njegovim čitanjem riječi (svjećica/svjetlica), kao i sa pisanjem/čitanjem Gaševićevog prezimena (Gašović).

Nije prošla ni godina dana a Bajraktarević je napisao novu opširnu studiju "O našim Mevludima i o Mevludu uopšte" (1937) u kojoj je nastojao osporiti Nametkovu transkripciju teksta i dovesti do apsurdna njegove tvrdnje o svojatanju alhamijado literature. On se, prije svega, referira na Nametkove zaključke o prezimenu, o pogrešnom čitanju, "spoticanju na reč srpski", a potom navodi neke propuste u transkripciji. Načelno, ova polemika otvorila je jedno važno pitanje o statusu "prijevodne alhamijado književnosti": prijevodu, preradi i oblikovanju teksta. Polemika Bajraktarević – Nametak pokazuje da ni sam Gašević nije slijepo slijedio predložak teksta, niti je uvijek težio da autentično prevede tekst, nego je pristupao izvornom tekstu unoseći nove ili izostavljajući postojeće dijelove.

Drugi dio ove studije posvećen je *Mevludu* Muhameda Ruždija. Riječ je, naime, o nastojanju autora da odgovori na dileme aktuelizirane još u tekstu "Jedna nova verzija srpskog mevluda" (1930). [Ovdje donosi priču o jednoj verziji mevluda koju

je dobio od Poljaka Kovalskog, a koji je ovaj prijepis pronašao kod Saraj-hana Šapšala. Prema Kovalskom, ova varijanta mevluda zabilježena je u Carigradu 1927. godine od „bosanskog muslimana Hasan Fehmi-bega Defterdarevića“ (Bajraktarević 1930: 86). Bajraktarević je kao obrazovan komparativista nastojao bar „po sadržaju“ pronaći sličnost s Gaševićem, ali je na kraju utvrdio da je riječ o jednoj drugoj (novoj) verziji mevluda.] Za razliku od tog teksta, u ovom pokazuje da tzv. „Šapšalov odlomak“ „nije ništa drugo nego odlomak iz Ruždina *Mevluda* koji je onaj bosanski musliman u Carigradu imao u prepisu...“ (Bajraktarević 1937: 15)

Valja kazati da je ova studija otvorila važna pitanja o historiji mevluda, njegovoj filijaciji u različitim zemljama orijentalno-islamskog kulturnog kruga, zatim njegovo prihvatanje ili odbijanje u nekim vjerskim frakcijama. Ona predstavlja prvu ozbiljniju studiju o ovome žanru na našim prostorima, i do danas u nekim segmentima nije prevaziđena.

Pored rasprava o mevludima, Bajraktarević je napisao i nekoliko kritički osvrti na važne knjige o Bosni i Bošnjacima. Tako, u „Prilozima za jezik, književnost, istoriju i folklor“ 1934. godine objavljuje prikaz Bablerovog (Otto F. Babler) prijevoda na češki jezik dvije hićaje o poslanicima Ismailu i Ejubu a. s. autora Muhameda Dizdarevića (Rušdi). Naslov Bablerovog prijevoda je *Dvë muhamedanske biblicke basne* (1934), a prijevod je uradio na temelju mostarskog izdanja iz 1928. godine (biblioteka Mehmeda Bekira Kalajdžić). Saznajemo da je Babler itekako bio zainteresiran za proučavanje bosanske alhamijado književnosti. Bajraktarević čak navodi kako je Babler, nakon njegove prve studije o Gaševiću, u češkim listovima napisao nekoliko članaka o alhamijado književnosti. I ovaj prijevod hićaja pratila je popratna studija o alhamijado književnosti i rječnik riječi orijentalnog porijekla. Valja, naime, ovdje spomenuti da je prikaz ovog prijevoda napisao i Alije Nametka za „Novi Behar“ (1934, br. 17-18, str. 267), u kome navodi da je ova knjižica objavljena u prestižnoj izdavačkoj kući u kojoj su štampani Goethe, Wagner, Schaumann, kao i naša balada Hasanaginca.⁶ S obzirom na to da je, kako navodi Bajraktarević, Babler čitao njegove studije o mevludima, to nas je nagnalo na pomisao da je on bio posrednik između Bablera i hićaja, međutim, nakon pronalaska Nametkovog prikaza, takvo uvjerenje stavljeno je pod znak pitanja. U privatnoj Nametkovoj korespondenciji (pisma) pronašli smo Bablerovo pismo u kojem moli Nametka da mu pošalje navedene hićaje kako bi ih preveo na češki jezik, kao i da mu za pjesme naslika

⁶ Već u ovom tekstu Nametka upućuje kritike na Bajraktarevićev članak „Srpska pesma o Muhamedovu rođenju“, a što će kasnije, 1936. godine, rezultirati njegovom studijom „Gaševićev bosanski mevlud“, a koju smo već spominjali.

ilustracije „kakav turski ilustrator“. Na temelju Nametkovog prikaza saznajemo da je dvije ilustracije uradio Albert Schamoina.

Velepoštovani gospodine!

5. januar 1930.

Čitao sam baš ovih dana Vaše izdanje "Hikaje o Ejjub-Pejgamberu" i naodušen sam, kako je to lijepo. Naumio sam, da ću tu stvar prevesti i izdati na češkom jeziku. Za tu svrhu bi trebao jedan tačan, lijep i čitljiv prepis te stvari na arapskim pismom, te bi Vas molio, da mi pošaljete ili svoj rukopis, ili da mi tu stvar dadnete na moj trošak lijepo prepisti. - Nebi li se negdje kod Vas našao kakav turski ilustrator za tu pjesmu, koji bi znao sa nekoliko crta/čim primitivnije, tim bolje – samo izrazito!/? znao za artiji fiksirati najvažnije situacije te priče? Ja bi to za svoje izdanje vrlo rado vidio, kako bi češkim čitaocima time bila stvar još mnogo razumljivija. To bi mogao izraditi i potpuno prost čovjek, bez većeg obrazovanja; glavno, da pravo shvaća stvar. – osiguram Vas, da Vaš rad veoma cijenim!

Nastavljajte i tako, jer je važno, da se među ljudima prikupi sav materijal, kojeg tamo ima izobilje! – Pišite mi!

Učtivo Vas pozdravljam!

Otto F. Babler,
Samotišky 139
u OLOUMOUCI, Čehoslovačka

Pored ovog prikaza, Bajraktarević je napisao kritički osvrt na studiju "Проблемы и достижения боснийской тюркологии" N. K. Dimitrijeva (1927). Dimitrijev se bavi statusom turkologije u Bosni na osnovu radova objavljenih u "Glasniku Zemaljskog muzeja" do 1922. godine, gdje na primjeru evidentiranih članaka zaključuje da su se bosanski turkolozi najviše bavili onom pisanom građom koja se nalazila na prostoru Bosne zbog čega je "bosanska škola turkologije", prema Dimitrijevu, „nezavisna od opšte turkologije i bez veze s njom“ (Bajraktarević 1927a: 252). Dimitrijev se u ovom radu bavio: (1) arheologijom i historijom, (2) etnografijom i pravom, (3) diplomatijom i paleografijom (4) historijom literature (5) jezikom. On zaključuje da se ovi radovi zanimaju isključivo „osmanskom kulturom u okviru bosanske historije“, a zbog svog „izrazito teritorijalnog karaktera ‘bosanska škola’ je mogla ostati bez veze sa drugim turkološkim centrima“ (Prema Bajraktarević 1927a: 252). Njenu specifičnost prepoznaje i u tome što je „tesno vezana sa živim

materijalom osmanske kulture i jer je srasla s njenim relikvijama“ (Prema Bajraktarević 1927a: 252). Međutim, Bajraktarević ovu njegovu teoriju o specifičnosti bosanske turkologije smatra problematičnom jer, prema njegovom mišljenju, znatan dio radova nije „naučno i kritički obrađen“. Prema njegovom mišljenju, te su radove pisali oni koji nisu dobro poznavali ovu oblast, čak neki od njih nisu znali ni turski jezik, riječju, diletanti, samouki ljudi čiji je primarni cilj bio sakupljanje, a ne naučna valorizacija i procjenjivanje prikupljene građe. Na koncu, Bajraktarević konstatira da je Dimitrijevljev zaključak o posebnosti i specifičnosti “bosanske škole” turkologije “precenjivanje” naučnih postignuća radova, koji, prema njegovom mišljenju, ne bi prošli valjanu naučnu kritiku, u šta se mogao uvjeriti i Dimitrijević da je naučno i kritički analizirao bar nekoliko od tih radova.

Zanimljiv tekst Bajraktarević je objavio u dnevnom listu *Politika* (bajramski prilog) 1940. godine (2. 11. 1940.) pod naslovom “Naši muslimani u turskoj državnoj upravi”. U istom ovom broju tekstove u o bosanskim temama objavili su: Hamza Humo („Istočni naglasak u folkloru bosansko-hercegovačkih muslimana“), Mehmed Begović („Islam i nauka“), Hasan M. Rebac („Muslimani u oslobodilačkim ratovima“), Vasilj Popović („Pretstraža Istoka“), Vladimir Ćorović („Bratska saradnja murskih vojvoda i srpskih knezova posle pada Bosne“). Bajraktarevićev prilog sastoji se iz dva dijela. U prvom su obuhvaćeni su najznačajniji Bošnjaci koji ostavili trag u političkom životu Osmanskog Carstva: Mahmud-paša Abogović, Ahmed-paša Hercegović, Sinan-paša Borovinić, Semiz Ali-paša Bračić, Melik Mehmed-paša, Mehmed-paša Sokolović, Dilaver-paša (kojeg poznajemo i iz Gundulićeva *Osmana*) itd.

„Uloga naših sunarodnika u Turskoj nije ovim završena. Oni nisu postigli samo najviša mesta u turskoj vojsci, mornarici i državnoj upravi, nego – što je u mnogom pogledu još teže – oni su prodrli i u razne oblasti turske duhovne kulture i tu su ostavili nekoliko sjajnih tragova. Već od 15. veka, mnogi naši muslimani pišu pesme i razna književna i naučna dela na turskom, rapskom ili persiskom. Mada mnogi od tih naših pesnika i pisaca nisu prešli granicu prosečnog, među njima je dosta i takvih koji su se svojim darom i svojom učenošću neobično istakli i zauzeli vrlo važna, pa i najveća mesta u turskoj književnosti i nauci“ (Bajraktarević 1940: 10).

Drugi dio rada posvećen je onim bošnjačkim piscima na orijentalnim jezicima koji su svojom poezijom obilježili književnost na osmanskome turskom jeziku: Nergisiju (Nerkesija), Alaudinu Sabitu (Užičanin), Hercekli Arif Hikmetu (Arif

Hikmet-beg Rizvanbegović). Tako Bajraktarević za prvog konstatira da je bio „najveći turski stilista 17. veka“. Kada je riječ o pjesničkoj genijalnosti Alaudina Sabita Užičanina (oko 1682.) zaključuje da ono što Sabita „izdiže iznad toliko drugih turskih pesnika nije njegova višestranost i plodnost nego njegova originalnost i u obradi (naročito u opisu i poređenju), a isto tako i njegov srazmerno čist jezik, bez nepotrebnih arapskih i persiskih reči“ (Bajraktarević 1940: 10). Usto, izdvaja se i originalnost njegovih epova nastalih pod utjecajem „naših narodnih pesama“ (o čemu je pisao i Safvet-beg Bašagić). Kada riječ o poeziji Arifa Hikmeta konstatira da je iza sebe ostavio *Divan* koji je „sastavljen u kasičnom duhu i metru“, a što nije svojstvena stilaska karakteristika turske književnosti u drugoj polovini 19. stoljeća budući da se i ona tad napajala vrelima evropskih književnosti. Stoga ga tretiraju kao klasika sa vrlo konzervativnim stilom.

Zadnji teksta posvećen je komentatoru perzijskih klasika Ahmedu Sudiju Bošnjaku i historičaru Ibrahimu Pečeviji. Za Sudija kaže da je rođen u Bosni u 16. stoljeću gdje je dobio i „prvo vaspitanje“, potom je „otišao u Carigrad a docnije čak u Dijarnibekir (Diyarbakır) da se specijalizira u persiskom kod glavnog profesora Muslihudina Larija“ (Bajraktarević 1940: 11). Iako je u ovom periodu bio veliki broj tumača perzijskih klasika, Sudi se ne povodi za tim komentarima „nego ih, šta više, često pobija, pa čak i žestoko napada“, što mu „naročito u očima evropski orijentalista daje jedinstven položaj i ugled.“

„Sudijeva originalnost se naročito ispoljava u tumačenju Hafiza, najvećeg persiskog liričara (umro 1386): dok su naime svi istočni komentatori tvrdili da Hafiz pod vinom ne misli opojno piće nego mistički zanos pred Bogom, a kad opeva dragog (ili dragu) da ne misli na ljubavno čeljade i na zemaljsku ljubav nego samo na ljubav prema Bogu – Sudi je smelo dokazivao da Hafizove reči nemaju uvek mističan smisao, nego da ih često treba shvatiti doslovno i realno. Mada savremena nauka i prema Sudiju zauzima kritički stav i ne povodi se u svemu za njim, ipak najbolja evropska izdanja Hafiza počivaju na njegovoj recenziji i komentaru“ (Bajraktarević 1940: 11).

Nekoliko rečenica posvećuje historiografskom djelu Ibrahima Pečevije. On navodi da je bio rodbinski vezan za porodicu Sokolović i da je odrastao uz svog daidžu Ferhad-paše Sokolovića. Napisao je *Historiju* koja obuhvata period od 1520. do 1640. godine, a za događaje prije 1520. godine koristio je „ranije turske izvore“ i „izvještaje svoga oca i drugih učesnika u ratu“, a kasnije događaje obrađivao „kao očevidac“.

U nastavku ovoga rada predstaviti ćemo nekoliko Bajraktarevićevih kritičkih osvrtu na važna djela koja su objavljena u Bosni nakon Drugog svjetskog rata, kakva su bibliografije Osmana Asafa Sokolovića i Alije Nametka te rječnici Abdulaha Škaljića. U osvrtu na publikaciju *Pregled štampanih djela na srpskohrvatskom jeziku muslimana Bosne i Hercegovine 1878-1948*. Osmana A. Sokolovića, nakon prikaza poglavlja i strukture, navodi i neke greške koje su se autoru "potkrale", pa tako ističe da bi, s obzirom na građu koja je prezentirana, u naslovu trebalo stajati „pregled štampanih radova i članaka, a ne djela“; da je navedeno nekoliko pogrešnih imena (Petrev umjesto Petrov); da je Bećir Kasumović „uvršten u muslimanske pisce (str. 34) a ne u orijentalne pseudonime nemuslimana, gde stvarno spada, jer to je Nikola B. Jovanović“ (Bajraktarević 1958: 343) itd. Ipak na kraju ističe njen značaj jer se „može pozdraviti kao ozbiljan prilog i korisna dopuna našoj bibliografiji uopšte“ (Bajraktarević 1958: 344). Vjerovatno je ova bibliografija izašla i kao reakcija na *Jugoslovensku bibliografiju* (izlazila od 1934. godine) a koja nije dovoljno uobzirila radove Bošnjaka, zbog čega je Sokolović i pristupio izradi ovakve jedne bibliografije.

U prikazu *Bibliografije folklorne građe u deset godišta "Behara"* (Sarajevo 1957) Alije Nametka autor, bez obzira na polemike u vezi s mevludima, afirmativno piše o ovom bibliografsko-folklorističkom poduhvatu. Nametak je bibliografijom obuhvatio folklorističku građu objavljenu u deset godina izlaza časa Behar. U njoj se nalazi kratak popis i opis pjesama, pripovijedaka, zagonetki, poslovice, frazeologema, narodnih vjerovanja i popijevki. Dalje, klasificirani su motivi po Indeksu Stitha Thompsona, a priložena je i bibliografija folklorista (čak i popis pseudonima)⁷ koju su sakupljali građu. Bibliografija sadrži 266 narodnih pjesama i 154 pripovijetke i anegdote. Bajraktarević posebno hvali metodologiju kojom je Nametak klasificirao građu, budući da je „pjesme numerisao od 1 do 266, a prozu od 267 do 420“ (Bajraktarević 1942: 113), što mu je koristilo za valjanu klasifikaciju motiva. Posebno ističe Nametkov inovativan pristup vezano za motive koje nije mogao klasificirati prema Thompsonovom modelu pa ih je obilježio posebnim brojevima. U prilog Nametkovoj inovativnosti Bajraktarević navodi i kritičko tretiranje sakupljača budući da su neki sakupljači prerađivali i dotjerivali svoje tekstove (npr. Fejzulah Čavkić). Nametak, na koncu, navodi da postoje sakupljači sa velikim zbirkama narodne poezije, a za primjer navodi Šemsudina Sarajlića, koji posjeduje rukopisnu zbirku od 700 pjesama. Prema Bajraktareviću, značaj ove monografije je i u tome što je jedan

⁷ Za pisanje ovoga rada koristili smo primjerak ove bibliografije koji se nalazi u Historijskom arhivu Sarajevo pod signaturom ZV-562. Valja naglasiti i to da je ova publikacija veoma rijetka.

njen dio preveden na engleski jezik, a što, kako on tvrdi, može biti „korisno i stranim folkloristima“.

Na koncu, valja spomenuti i dva kritička osvrt na Škaljićeve rječnike. U prvom "Abdulah Škaljić: Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine" (1960) Bajraktarević kritizira Škaljićev naziv rječnika, a naročito riječ turcizmi. Bez obzira na to što su do nas dospjele preko Turaka, autor, dakle, pokazuje kako je Škaljić riječi perzijskog, grčkog i arapskog porijekla svrstao pod turcizme, a one to nisu. Zbog toga je, prema njegovom mišljenju, prikladniji naslov ovog rječnika *Istočnjački elementi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*.

„Jednom rečju: opravdaniji bi naslov bio „Istočnjački elementi“ itd., samo bi (u uvodu) trebalo prvu reč ograničiti i dodati „u užem smislu“, tj. obuhvataju samo reči iz islamskih jezika Bliskog istoka, naime za nas i za bližu Evropu to je zapravo i bio Istok, ali sada se u istočne jezike od islamskih mogu računati i urdu (u Pakistanu) i indonežanski (odnosno njegova glavna osnova: malajski), a od ostalih orijentalnih čak i kineski i japanski, i drugi. U najmanju ruku "turcizam" je ovdje jedna očevidna netačnost koja lako može da postane tzv. "osveštena greška"“ (Bajraktarević 1960a: 335).

Također, Bajraktarević kritizira Škaljićeve stavove o tome kako je "evropsko transkribovanje" arapski riječi nedosljedno, da su neke riječi "inkriminisane" jer se navodno „ne mogu čuti ni u jednom arapskom dijalektu“. Za Bajraktarevića je ovakav stav „smelo tvrđenje od onoga koji ne zna i ne može znati sva arapska narječja“. Pored opaski na uvodne napomene, Bajraktarević pokazuje kako je Škaljić izostavio riječi koje se često upotrebljavaju u Bosni: taličan, Burak, prasa, hargija, ševčerića itd. Dalje, donosi mnoštvo primjera gdje se ne slaže (ali predlaže kako bi to trebalo biti) sa Škaljićevom obradom/pojašnjenjem riječi. Tako, između ostalog, kada je riječ o ličnim imenima on predlaže da bi uz prijevode trebalo, kao dodatno objašnjenje, navesti i "naša imena" (Selim zgodno bi bilo dodati „Zdravko“; Sead, poslije riječi „srećni“ i „Srećko“). Posebno su zanimljivi komentari na perzijske složenice, kao i neke omaške koje „ne menjaju mnogo smisao ali su gramatički netačne“, pa tako navodi kao primjer *Hafizana'llah*, koju Škaljić pojašnjava „Sačuvaj nas Bože“, a, prema njegovom mišljenju, znači „Da nas Bog sačuva“. Ovaj prikaz obiluje mnoštvom komentara, a kako sve to ne bi bilo maliciozno konotirano, Bajraktarević u se nekoliko navrata ograđuje kako njegovi komentari nemaju takvu namjeru „nego su samo iz želje da novo izdanje bude što bolje...“ (Bajraktarević 1960a: 342) Njegove

tvrdnje, naravno, mogu potvrditi ili osporiti samo oni koji se naučno bave ovom problematikom – orijentalni filolozi – ali ono što se iz ovog teksta može spoznati jeste autorovo neosporno znanje prije svega orijentalnih, a potom i drugih jezika, što mu omogućava jedan širok i produbljen uvid u leksikografsku i etimološku problematiku.

Drugi rad je osvrt na rječnik *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (1965). I ovdje navodi slične primjedbe kao i u prethodnom radu, s tim što sada puno više ističe leksikografske kvalitete – naročito one koje ovo izdanje kvalificiraju i „kao enciklopedijski rječnik“. Zanimljive su primjedbe kao i preporuke kada je riječ o leksikografskim objašnjenjima nekih „teoloških i atavističkih pojmova“, pa tako konstatira da se Škaljić „drži teološkog shvatanja i izražavanja: on ne prihvata da *aje* znači stih nego upotrebljava netačno i neodređeno ‘odlomak’, dalje ni starozavetne proroke ne zove tako nego pejgamberima, čak ni Adem nije prorok nego pejgamber, i tako dalje“ (Bajraktarević 1966: 115). Također, donosi primjere „gramatičkih netačnosti“, zatim sugerira neka rješenja koja, prema njegovom mišljenju, mogu biti „nepoznata a zanimljiva“ [„U Srbiji uopšte poznata reč *džukela* nedostaje, u Bosni se uopšte ne upotrebljava (nepoznata), a ustvari to je množina od singulara *džahil* kao što imamo i druge množinske oblike fukara; treba pomenuti da u turskom ima dosta sličnih slučajeva, mada je manje poznato da takav način upotrebe odavno postoji u persijskom koji je toliko uticao na Turke-Seldžuke i na Turke- Osmanlije. (...) Kako reč *džukela* uopšte nedostaje kod Škaljića, on joj nije označio ni etimologiju. Reč je arapska i glasi doslovno: neznalica, ignorant, naročito u verskom smislu: onaj koji ne zna za pravog Boga...“ (Bajraktarević 1966: 117)], kao što treba dopuniti i objasniti etimologiju nekih riječi [„ar. ime Haris označeno je samo kao ‘lav’, a možda je vjerovatnije i bliže ‘težak, poljoprivrednik’; „Kada je riječ *đerz* ili *gerz*, ja sam predlagao etimologiju i objašnjenje koje je i naš sastavljač prihvatio, naime da reč potiče od pers. Reči *gurz* ‘topuz, buzdovan’, ali sada tu ja reč dovodim u vezu sa persijskom rečju *gurd* ‘junak’... Usputno rečeno, ovako se može i prvi slog u imenu našeg junaka Đerzeleza“ (Bajraktarević 1966: 120)]. Kada je riječ o etimologiji, Bajraktarević smatra itekako važnim što se Škaljić “sukobio” sa svojim prethodnicima, posebno s Miklošičem, Đ. Popovićem, P. Skokom, G. Elezovićem, Š. Sikirićem te tako dodatno pokazao složenost bavljenja etimološkim pitanjima u jeziku.

Na koncu, čini nam se važnim naglasiti Bajraktarevićevo zapažanje „da bez znanja arapskog nema temelja za izučavanje turcizama“, kao što se bez znanja latinskog jezika ne treba upuštati u etimologiju nijednog romanskog jezika. Svjedoci smo i

danās navade proučavanja turcizama u bosanskom jeziku, a da se pritom ne poznaje nijedan orijentalni jezik (arapski, turski ili perzijski). Jedan ozbiljan kritički osvrt na neki rječnik, poput Bajraktarevićevih, dovoljan je da se shvatiti ozbiljnost i težina nekog leksikografskog poduhvata.

LITERATURA:

1. Bajraktarević, Fehim (1927), "Srpska pesma o Muhamedovu rođenju", *Glasnik Skopskog naučnog društva*, knj. III, Skoplje, str. 189-202.
2. Bajraktarević, Fehim (1927a), "N. K. Dimitrijevič: Проблемы и достижения боснийской тюркологии", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. VII, Beograd, str. 251-253.
3. Fehim Bajraktarević (1930), "Jedna nova verzija srpskog mevluda", *Prilozi za književnost, jezik istoriju i folklor* X, 1 str. 83-87.
4. Bajraktarević, Fehim (1937/2010), "Tursko-islamska baština u Južnih Slavena", *Znakovi vremena*, br. 48/49, Sarajevo, str. 24-37.
5. Bajraktarević, Fehim (1937), "O našim Mevludima i Mevludu uopšte", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XVII, Beograd, str. 1-37.
6. Bajraktarević, Fehim (1930), "A. R. Nykl: A Compendium of Aljamiado-Literature", *Glasnik Skopskog naučnog društva*, knj. VII, Skoplje, str. 294-395.
7. Bajraktarević, Fehim (1938), "Jedna pozajmica iz Getea", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XVIII, Beograd, 265-270.
8. Bajraktarević, Fehim (1940), "Naši muslimani u turskoj državnoj upravi", *Politika* (2. 11. 1940.), Beograd, str. 10.
9. Bajraktarević, Fehim (1955), "Postanak Bašagićeve Ašiklije i problem pozajmice u književnosti", *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. III, Beograd, str. 399-419.
10. Fehim Bajraktarević (1958): "Osman A. Sokolović: Pregled štampanih djela na srpskohrvatskom jeziku muslimana Bosne i Hercegovine 1878-1948.", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XXIV, sv. 3-4, Beograd, str. 342-344.
11. Bajraktarević, Fehim (1960a), "Abdulah Škaljić: Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XXVI, Beograd, str. 334-344.
12. Bajraktarević, Fehim (1960), *Pregršt narodnih pesama iz bosanskog Skoplja*,

- Srpska akademija nauka i umetnosti, (Posebna izdanja) knj. CCCXXXV, Beograd
13. Bajraktarević, Fehim (1962), "Bibliografije folklorne građe u deset godišta 'Behara' s indeksom motiva", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, str. 112-114.
 14. Fehim Bajraktarević (1966), „Abdulah Škaljić: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XXXII, Beograd, str. 113-123.
 15. Beglerović, Samir (2015), "Znanstveni angažman prof. Fehima Bajraktarevića"; pristupljeno 27. 8. 2019. na: <https://znaci.ba/tekstovi/znanstveni-angazman-prof-fehima-bajraktarevica>
 16. Brajović, Tihomir (2012), *Komparativni identiteti: srpska književnost između evropskog i južnoslavenskog konteksta*, Službeni glasnik, Beograd
 17. Džanko, Muhidin (2007), *Safvet-beg Bašagić*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
 18. Gazić, Lejla (2010), "Fehim Bajraktarević: balkanski orijentalista evropskog tipa", *Znakovi vremena*, br. 48/49, Sarajevo, str. 10-23.
 19. Eror, Gvozden (2002), *Genetički vidovi (inter)literarnosti*, Otkrovenje/Narodna knjiga, Beograd
 20. Hadžijahić, Muhamed (1972), *In memoriam: Derviš M. Korkut, Fehim Bajraktarević, Antun Šimčik, Hazim Šabanović, Derviš Buturović, Asaf Sokolović, Franz Babinger, Alois Schmaus, Aleksandar Solovjev*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Separat Anala Gazi Husrev-begove biblioteke – knjiga I, Sarajevo, str. 132-134.
 21. Mitrović, Anđelka (1996), *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, Filološki fakultet Beogradu, Beograd
 22. Nametak, Alija (1936), "Gaševićev bosanski mevlud", *Narodna uzdanica* (kalendar), Sarajevo, str. 66-83.
 23. Petrović, Svetozar (2009), "Književnost malog naroda i strani utjecaji", u: *Nauka o književnosti*, Službeni glasnik, Beograd
 24. Rizvić, Muhsin (1978/2005), "Mihovil Kombol o književnosti naroda Bosne i Hercegovine", u: *Književne studije*, BZK Preporod, Sarajevo, str. 426-462.
 25. Spahić, Vedad (2008), *Prokrustova večernja škola*, BosniaARS, Tuzla

SINE IRA ET STUDIO: FEHIM BAJRAKTAREVIC AND BOSNIAK LITERARY-HISTORICAL PRACTICE

Summary:

In the widest sense the paper deals with Fehim Bajraktarević's work which is dedicated to Bosniak literary. His literary-critical studies about Safvet-beg Bašagić and mevlud have been specially treated. When it comes to Safvet-beg Bašagić, Bajraktarević tries to determine, by means of a comparative analysis (theory of influence/loan), the influence of German Romantics on Bašagić, especially on his cycle the poem Ašiklrije from the poetry collection Trofanda iz hercegovačke dubrave and the poem Hafiz from the poetic collection Misli i čuvstva.

On the other side, related to the study of mevlud special attention was given to the Bajraktarević – Nametak controversy regarding Gašević's Mevlud, as well as other literary-critical issues concerning this genre. We have considered his critical reviews of some important publications, monographs and bibliographies related to Bosnia. These are the bibliographies of Osman A. Sokolović and Alija Nametak, Abdulah Škaljić's dictionaries, as well as studies written by foreigners about alhamijado literature and the scientific achievements of Turkology in Bosnia. Finally, this paper also treats one Bajraktarević's text on the contribution of Bosniak literates to the development of total literature on Oriental languages.

Keywords: Safvet-beg Bašagić; alhamijado literature; influence/loan; mevlud; Bosniak literature

Adresa autora

Authors' address

Nehrudin Rebihić

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

nehrudinrebihic@hotmail.com